

С. С. ЖУРБА
г. Кривой Рог

ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ РОМАН КАК ТЕКСТ МАССОВОЙ ЛИТЕРАТЫ ЭПОХИ СОЦРЕАЛИЗМА

Статья посвящена рассмотрению производственного романа как текста массовой литературы эпохи соцреализма. Основное внимание обращается на риторичность, идеологическую направленность, публицистичность, культивирование темы рабочего класса и индустриализации нового общества в произведениях этого жанра.

Ключевые слова: производственный роман, соцреализм, массовая литература, публицистичность, риторика.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2015

УДК 821.161.2-3.09

Н. В. ЗАЙДЛЕР, К. В. ЗІНЧЕНКО
м. Мелітополь
katiazi93@mail.ru

СВОЄРІДНІСТЬ ЗОБРАЖЕННЯ ПРОСТОРУ ХРАМУ ЯК ВАЖЛИВОГО ТОПОСУ САКРАЛЬНОГО ХРОНОТОПУ В РОМАНІ ГАЛИНИ ТАРАСЮК «ХРАМ НА БОЛОТІ»

У статті висвітлено специфіку сакрального хронотопу в романі-притчі Галини Тарасюк «Храм на болоті», його значення для реалізації ідейного задуму автора – утвердження любові до рідної землі, віри в перемогу добра. Відповідно до теми особливу увагу приділено трансформації образу храму, який постає символом української незалежності, героїчного минулого нашого народу. У дослідженні розглянуто засоби моделювання сакрального часопростору (ідеалізація топосу, поєднання різних часових відтінків, використання біблійного дискурсу, звернення до замкнутого простору тощо).

Ключові слова: сакральний хронотоп, топос, ретроспекція, інтер'єр, храм.

Аналіз часопросторової організації художніх творів нині набуває все більшої актуальності. Про це свідчать наукові розвідки Н. Копистянської, А. Темирболат, Р. Козлова, Л. Лавринович, В. Сікорської, Н. Потреби та ін. У цих працях хронотоп розглядається як багатofункціональне поняття, яке має важливе значення для вивчення організації художнього світу твору, розкриття його образної системи, естетичних поглядів письменника, визначення жанру художньої тканини [9, 33]. Багатогранність цієї формально-змістової категорії дозволяє досліджувати часопросторову специфіку текстів у різних аспектах.

Поняттям «топос», винесеним у назву дослідження, на сьогодні активно послуговуються науковці. За В. Прокоф'євою, це важливе для художнього тексту місце розгортання

смишлів, яке може корелювати з певним фрагментом реального простору, як правило, відкритого [5, 89].

Зауважимо, що українські письменники, серед іншого, використовують і топоси сакрального хронотопу. Із цього приводу Л. Лавринович зазначає: «Швидкий час інформаційної епохи, в якому все блискавично змінюється, пробуджує в індивіді прагнення до сталих і неперехідних величин і цінностей, а досвід власного «проминання» підкріплений уявленнями про життя як «буття-до-смерті», спонукає шукати сакральний час, в якому буття і свідомість ще мають надію віднайти втрачену гармонію» [1, 84]. У контексті сакрального хронотопу розглядаються проблеми життя і смерті, добра і зла, краси й гармонії, природи, цивілізації [9, 19].

Проблема одвічної боротьби добра і зла актуальна для роману Галини Тарасюк «Храм на болоті». Його часопросторова організація неодноразово була предметом наукових досліджень, однак особливості сакрального хронотопу роману залишилися поза увагою літературознавців. У цьому й полягає актуальність статті. Її мета – визначити своєрідність зображення простору храму як важливої складової сакрального хронотопу в названому творі Г. Тарасюк.

Наголосимо, що аналізований роман, на думку О. Решетнік, є новочасною притчею «про людську душу, заблукану, заблудлу між поняттями честі і підлості, розп'яту на хресті гріха і покути, втопану в багно диявольських спокус і воскреслу для творення добра» [6]. Топонімічний заголовок твору має символічне значення. У ньому втілено протистояння добра і зла, життя і смерті, гармонії й хаосу, істинного і профанного. Храм є символом віри, душевної чистоти, високих моральних цінностей. Відповідно до уявлень православних християн він «символізує Царство Боже в єдності трьох його сфер: Божественної, небесної та земної» [4, 25]. Натомість болото з прадавніх часів вважається джерелом зла.

За митцем, кожна людина, як і персонажі роману, протягом життя перебуває на перехресті двох часопросторових площин – храму і болота, що є втіленням добрих і злих сил. Тільки від самої особистості залежить, чи зможе вона прокласти стежку через болото (життєві труднощі, зради, розчарування тощо) і досягти «храму», який дарує впевненість у власних силах, наснагу, віру в майбутнє, Божу підтримку у складних ситуаціях.

У романі чітко визначено топографічні координати місцезнаходження цієї культової споруди. Це маленький острівець посеред Кривавого болота в межах Чорнобильської зони. Автор детально розповідає про зміну топонімів цього краю. Такий прийом дозволяє простежити, яким чином відбувався занепад духовності місцевих жителів, які поступово забували власне коріння, славу предків. За автором, польське болото, посеред якого знаходиться храм, здавна називалося «Кровним, себто рідним, а пуща довкола – Волхвиною, але у сімнадцятому столітті, після битви під

Берестечком, ліс був перейменований місцевим людом на Козачий, а Болото – на Криваве». Із часом цю місцевість опалили численні війни. Тут гинули не лише козаки, а й солдати та партизани, які обороняли Вітчизну від ворожих нападів під час обох світових воєн. У цей період місцеві жителі, «пам'ятаючи тужливі голосіння свої від неслави та горя, перелицювали назву лісу з Козачого на Козячий, а Криваве Болото – на Криве» [8, 161].

Часопростір зони відчуження, на території якої знаходиться храм, через колективне підсвідоме набуває сакрального значення. Це священна земля, місце, оповите давньою славою. У романі відчутна ідеалізація простору. Як зазначає І. Федюшина, перед читачами постає «прекрасна, чарівна, сповнена таємничості природа, – казкової краси ліси, населені щебетливим птаством, зелені луки, на яких пасуться стрункі олені, дзюркотливі джерела, таємничі болота» [10, 82]. На думку Л. Мірошніченко, містичний часопростір зони відчуження сприймається місцевими жителями як Втрачений Сад Едемський, який не вдалося зберегти, оскільки люди зреклися Бога, захопившись комуністичними ідеями [2, 11].

За автором, на згадку про минуле краю лишився тільки Храм Покрови Пресвятої Богородиці, виникнення якого пов'язане з козацькою добою. У романі зацентровано увагу на тому, що історія церкви бере свій початок 1651 р. Саме тоді на Кривавому болоті відбулася битва козаків із поляками. Оборонці України під натиском ворожих військ відступили до болота, не маючи сил для подальшої боротьби. Братчики, стоячи по коліна в багнюці, звернулися з молитвою до Богородиці – і сталося диво: «І раптом посеред бою – не смерть прийшла по них, а явилася Мати Божа. Зійшла з неба по райдузі, стала на краю трясовини та й постелила по кривавому баговинні свою покрову білосніжну, і доки осліплені нападники очі протирали, триста відчайдухів перебралися по ній на берег» [8, 216]. Завдяки зусиллям цих людей Іванові Богуну вдалося організувати відступ козацьких військ після поразки у битві під Берестечком.

Наголосимо, що хронотоп храму в романі «Храм на болоті» виконує концептуальну (сміслоутворювальну) функцію. Г. Тарасюк

саме за допомогою його описів у різні історичні періоди (за радянської доби, в період трагедії на ЧАЕС, у першу річницю незалежності України та нині) вдається акцентувати на зміні ставлення людей до віри, культури, традицій.

На наш погляд, особливо доцільним є зображення храму в першу річницю Незалежності. За автором, період здобуття державної самостійності став знаковим не лише для долі українців, а й для відродження храму: «Кажуть ще, нібито у перший же рік Незалежності в ніч перед Покровою церковця, про яку думали, що то проста хижа, яку нібито злабудав Юрків тато-лісник, раптом запалала таким високим і ясним сяйвом, така стояла над лісом у небі заграва, що було видно аж до Житомира, Луцька і навіть до Києва» [8, 114]. Вона поступово опала на трясовину як цвіт водяної лілії. Цим сяйвом було позначено народження нової держави – України, здійснення давньої мрії захисників рідної землі, які загинули, здобуваючи незалежність.

У романі підкреслено, що через 20 років після трагедії на ЧАЕС храм став ще величнішим. Письменниця зображує зміну його екстер'єру через світосприйняття Юрія – сина колишнього сільського вчителя Волхва, який передбачив Чорнобильську катастрофу, однак не зміг «достукатися» до керівництва електростанції. Автор описує два епізоди перебування Юрія у храмі, між якими пролягла відстань у 20 років. Уперше це сталося 1986 р., коли батько рятував малого Юрка за допомогою ікони Покрови Пресвятої Богородиці від променевої хвороби. Згодом, 2006 р., хлопець повернувся до храму, щоб викрасти образ Божої Матері для порятунку хворого батька. Прямуючи до храму, юнак був вражений тим, що побачив: «Юрій міг поклястися, що крізь гушавину зблиснуло не що інше як золота маківка величного собору... Але звідки?! Те, куди вони добиралися, як він пам'ятав, схоже на звичайну селянську хату» [8, 9]. Така трансформація простору церкви сприймається персонажем як диво Господнє. Розбудова храму символізує прагнення наших співвітчизників створити нову сильну державу, у межах якої стане можливим відродження давніх традицій, героїчного минулого українців.

Наголосимо, що хронотоп храму на болоті є замкнутим. Ця місцевість ізольована від на-

вколишнього світу. Церква на острівці становить власний світ, який живе за своїми законами. Там навіть погода не така, як на решті території Чорнобильської зони: «Скоро й зовсім розвиднилось, радше, розсоталося, бо туман над болотом стояв густий, мов куделя, в той час, як над острівцем і церковцею, як завжди, снували тільки легкі прозорі пасемця» [8, 70].

Ідеться і про те, що острівець поєднує з берегом вузенька незрима стежка, яка змінює розташування, що вказує на ілюзорність хронотопу храму, розмитість часопросторових кордонів. Віднайти незвичайну стежку можна, якщо всім серцем довіритися Божій волі. Навіть для отця Георгія кожен перехід через болото був справжнім випробуванням. Іноді священику здавалося, що вся нечиста сила сповзалася до стежки, «спокушала страхом посковзнутися на слизькій купині, рахувала кожен його крок – від першого до останнього – тисяча двісті двадцять сьомого, коли він, нарешті, з Божою поміччю, ступав на берег. Тому мусив отець Георгій пильнувати не так стежки, як віри в те, що вона є, що приведе його з паствою крізь найгустіший туман і найчорнішу теміню за будь-якої погоди – до Храму» [8, 172]. Це нагадувало священнослужителю біблійну історію про святого Петра, який, зневірившись у могутності Христа, ледь не потонув у морі Галілейському.

На переконання митця, найважливішим елементом внутрішнього оздоблення церкви є ікона Покрови Пресвятої Богородиці. Вона вирізнялася з-поміж інших тим, що світилася. Богоматір була наче жива. У творі наголошено, що юнака, як і інших персонажів, дивували очі пресвятої діви Марії: її мудрий погляд зазирає у людські душі, прочитуючи найпотаємніші думки [8, 27].

Г. Тарасюк, як зазначалося, послуговується і прийомом ретроспекції. Письменниця нагадує читачам про події 1986 р. Саме тоді відбулося перше знайомство Юрія з чудотворною іконою, в якій його батько просив для сина зцілення від променевої хвороби. Під час перебування дитини у храмі «добрі очі жінки усміхнулися, і страх минув, і хлопчик заспокоївся, і почав з цікавістю розглядати портрет. Жінка вже не плакала, як уночі, але в кутиках її очей досі блищали прозорі золотаві сльозин-

ки» [8, 36]. Двічі на день Юрій припадав до ікони, і йому здавалося, що його цілує рідна матір. Натомість, через двадцять років, коли в душі Юрія точилася боротьба між добром і злом, він усвідомив, що Богородиця дивиться на нього скорботними очима і не впізнає «того хлопчика, який світився від радіоактивного стронцію, як свічечка, і якого вона цілувала щовечора й щоранку у палаюче чоло» [8, 44].

Просторові характеристики храму на болоті позбавлені статичності. Усе у творі динамічне, рухоме. Художній світ роману відносний. Автор неодноразово послуговується описом містичних явищ, що свідчать про непереможну силу добра, віри в Бога. Наприклад, у творі зображено епізод, коли Юрій намагався зірвати зі стіни чудотворну ікону, що трималася на «трьох гнилих дерев'яних цвяшках». Ця спроба виявилася марною, оскільки ікона зрослася зі стіною, тим самим уберігши юнака від скоєння злочину: «Наразі дошка ікони стала... тоншати й тоншати, доки не злилася зі стіною. Хлопець вражено відступив, не розуміючи, що діється» [8, 109].

Г. Тарасюк описує й інші містичні події, пов'язані з іконою. Зокрема, змальовано три епізоди її мироточіння. Уперше це відбулося, коли у храмі з'явився Георгій Бунчужний – призвідця, ліквідатор і жертва Чорнобильської трагедії. Вдруге ікона мироточила, побачивши найменшу дитину-мутанта молодій вітрянці Оксани [8, 89]. Мироточіння спостерігалось і під час появи у храмі Юрія. За автором, ці «сльози» щоразу віщували тяжкі душевні випробовування для персонажів роману, боротьбу добра зі злом, яка мала призвести до очищення, самовдосконалення людей.

Зауважимо, що сакральним є і час у романі. Основні події відбуваються впродовж Зелених свят 2006 р. [8, 181]. Автор не випадково обрав саме цю дату. За народними легендами, у ці дні Бог створив світ і засіяв його зеленню, що й спричинило таку назву [7, 160]. Зелені свята у «Храмі на болоті» стають символом оновлення України, її народу, прагненням наших співвітчизників до збереження природи рідного краю, традицій пращурів.

У романі мешканці зони відчуження в ці дні звернулися до давніх звичаїв. У п'ятницю вони «водили куста» і справляли «Діди», як пращури. Керувала дійством колишня вчи-

телька історії Ольга Михайлівна. Вона «скликала сусідів, всі разом наплели вінків з листя, сіли повечеряли та й пішли, одягнувши на голови ті вінки та свічі запаливши, на цвинтар: звітувати родичам, як жили і що зробили за цілий рік» [8, 206]. Апогеєм свята стала суботня літія у Храмі Покрови Пресвятої Богородиці, під час якої відбулася проповідь отця Георгія, присвячена українському минулому. У цей день храм мав особливо урочистий вигляд: «У церкві парафіян чекало ще одне чудо: переступивши поріг, вони не впізнали свого храму, завітчаного вінками водяних лілій, які, здавалося, випромінювали різнобарвне, як ялинкові гірлянди, сяйво» [8, 197]. Письменниця не випадково зобразила храм у вінку водяних лілій, які в українців здавна вважаються квітами Пресвятої Діви. Ними християни традиційно прикрашають зображення Божої Матері [4, 45].

Під час проповіді отець Георгій передав парафіянам, яких залишилося в селі дванадцять, як апостолів Христа, сакральне знання про події національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, акцентувавши увагу на битві під Берестечком 28–30 червня 1651 р., відступі козацького війська на чолі з Іваном Богуном 10 липня 1651 р., підписанні Гадяцького трактату з Річчю Посполитою 18 вересня 1658 р., перебігу Конотопської битви 29 червня 1659 р. [8, 212–220]. Саме ці події, на думку письменниці, могли б сприяти здобуттю Україною незалежності, однак, як відомо, прагнення наших співвітчизників у ті часи не були реалізовані. Митець удався до конкретизації художнього часу в романі, зазначивши точну дату кожної з перелічених подій. Такий прийом використано лише під час оповіді про козацьку минувшину. Для неї Г. Тарасюк обрала особливий наратив – проповідь священника. Саме завдяки цьому події козацьких часів набувають сакрального звучання.

Зазначимо, що під час літії розкривається значення храму як символу державної незалежності, до якої багатьом поколінням українців довелося йти через тяжкі випробовування. Священик у фіналі свого звернення до людей дає таку настанову парафіянам: «Тож, дорогі брати і сестри, пам'ятаючи уроки минувшини, будьмо мудримися. Будьмо достойними і своїй

землі, і своєї вистражданої держави, до якої ми перейшли з кривавого болота суцільних воєн, геноцидів, неволі, тоталітаризму, людиноненависті, але, слава Богу, не по трупах братів чи сусідів, а простим – лиш перед нами простеленим Омофором Пресвятої Богородиці. Тож наuczаймо дітей своїх і внуків, браття і сестри, бути гідними слави дідів і отців своїх, любити одне одного, шанувати один одного, як частину свого роду, любити цю землю, як вони любили, і не повторювати їхніх помилок» [8, 222]. Автором підкреслено циклічність історичного часу, необхідність уникати помилок пращурів.

У романі наголошено, що священику вдалося запалити в душах прихожан вогник любові до рідної землі, патріотизму, добра, який нинішнє покоління має передати нащадкам. Віра в майбутнє держави, у власні сили дозволила парафіянам у фіналі твору вперше самостійно пройти незримою стежкою через болото, керуючись винятково вірою в Бога [8, 237]. Після того, як прихожани перейшли через болото, на місці трясовини зазеленів пагорб, на вершині якого височів неймовірної краси дерев'яний храм. У такий спосіб створюється міфопоетичний хронотоп. Нарешті, очам прихожан відкривається неопалима купина [8, 241], яка в українській міфології є уособленням незламності, могутності, безсмертя народу, його здатності протистояти ворогам [3].

Як бачимо, образ храму у творі Галини Тарасюк «Храм на болоті» є символом української незалежності, героїчного минулого нашого народу. Сакральний хронотоп у романі-притчі створюється за допомогою ідеалізації топосу, поєднання різних часових відтинків, використання біблійного дискурсу, звернен-

ня до замкнутого простору (храм розташований посеред болота в центрі Зони відчуження, шлях до нього можуть знайти лише обрані), сакрального часу Зелених свят.

Досліджений роман має потужне ідейне звучання. Він є особливо актуальним нині, коли незалежність України знову перебуває під загрозою.

Список використаних джерел

1. Лавринович Л. Літературні аспекти психології розуміння часу: автор–текст–читач / Л. Лавринович // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. — 2011. — № 13. — С. 80—85.
2. Мірошніченко Л. Художня трансформація євангельських міфів у романах Галини Тарасюк : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – українська література / Л. Мірошніченко. — Дніпропетровськ, 2011. — 20 с.
3. Неопалима купина : легенда [Електронний ресурс] // Народна освіта. — Режим доступу : <http://narodna-osvita.com.ua/901-mfi-ta-legendi-ukrayin-cv.html>.
4. Потапенко О. Словник символів / О. Потапенко, М. Дмитренко, Г. Потапенко та ін. — К. : Редакція часопису «Народознавство», 1997. — 156 с.
5. Прокофьева В. Категория пространство в художественном преломлении: локусы и топосы / В. Прокофьева // Вестник Оренбургского государственного университета. — 2005. — № 11. — С. 87—94.
6. Решетник О. «Храм на болоті», або Душа, що прагне Неба [Електронний ресурс] / О. Решетник // Інформаційне агентство УНІАН. — Режим доступу : <http://culture.unian.net/79823-hram-na-boloti-abo-dusha-scho-pragne-neba.html>.
7. Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу / В. Скуратівський. — К. : Освіта, 1995. — 272 с.
8. Тарасюк Г. Храм на болоті : роман-притча / Г. Тарасюк. — К. : Відродження, 2009. — 243 с.
9. Темирболат А. Категории хронотопа и темпорального ритма в литературе : моногр. / А. Темирболат. — Алматы : Ценные бумаги, 2009. — 504 с.
10. Федюшина І. Агіографічний дискурс сучасної історичної прози : (на матеріалі романів Галини Тарасюк) / І. Федюшина // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Філологія. — 2010. — № 2. — С. 80—84.

N. ZAIDLER, K. ZINCHENKO
Melitopol

THE ORIGINALITY OF THE IMAGE OF SPACE OF THE TEMPLE AS AN IMPORTANT TOPOS OF THE SACRED CHRONOTOPE IN THE NOVEL GALINA TARASIUK «THE TEMPLE IN THE SWAMP»

This article explores the specificity of sacred chronotope in the novel-parable of Galyna Tarasiuk «The temple of the swamp», its importance for the realization the author's idea – the approval of love for his native land, faith in victory of good. Special attention is paid to the transformation of the image of the temple, which embodies the symbol of Ukrainian independence, the heroic past of our people. The study reviewed the tools of formation sacred chronotope (idealization of the topos, combination of different hour intervals, using of scriptural discourse, appeal to the enclosed space, etc).

Key words: sacred chronotope, topos, retrospection, interior, the church.

Н. В. ЗАЙДЛЕР, К. В. ЗИНЧЕНКО

г. Мелітополь

СВОЕОБРАЗИЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ ПРОСТРАНСТВА ХРАМА КАК ВАЖНОГО ТОПОСА САКРАЛЬНОГО ХРОНОТОПА В РОМАНЕ ГАЛИНЫ ТАРАСЮК «ХРАМ НА БОЛОТЕ»

В статье освещена специфика сакрального хронотопа в романе-притче Галины Тарасюк «Храм на болоте», его значение для реализации идейного замысла автора – утверждения любви к родной земле, веры в победу добра. В соответствии с темой особое внимание уделено трансформации образа храма, который предстает символом украинской независимости, героического прошлого нашего народа. В исследовании рассмотрены средства моделирования сакрального хронотопа (идеализация топоса, сочетание различных временных периодов, использование библейского дискурса, обращение к замкнутому пространству и т. д.).

Ключевые слова: сакральный хронотоп, топос, ретроспекция, интерьер, храм.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2015

УДК 821.161.2-311.6“192”Тулуб

Л. І. КАВУН

м. Черкаси

kavun_li@ukr.net

РОМАН ЗІНАЇДИ ТУЛУБ «ЛЮДОЛОВИ» В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ІЄРАРХІЙ 20-х років ХХ століття

У статті йдеться про високу й масову літературу в аспекті її творення та реценції. Зокрема розглянуто роман Зінаїди Тулуб «Людолови» в контексті літературних ієрархій 20-х років ХХ століття.

Пропагуючи активного героя й уроки національної історії, З. Тулуб вектор своїх художніх пошуків спрямовує на перехрестя масової та класичної літератури. Її роман «Людолови» відрізняється від примітивних авантюрно-історичних творів масової літератури широком історичним тлом, реалізмом деталей і подробиць, пов'язаних з українською епохою XVII ст.

Ключові слова: масова й висока література, історичний роман, літературна ієрархія, теорія літератури, контекст.

Актуальність проблеми, винесеної в заголовок нашої розвідки, очевидна хоча б тому, що для дня сьогоднішнього важливо у міру змоги розставити крапки в суперечках і міркуваннях про літературний «верх» і «низ», про високе й масове мистецтво, а також розглянути творчість З. Тулуб в контексті літературних ієрархій 20-х років минулого століття тощо.

Проблема елітарної й масової літератури не є новочасною. Це питання зародилося ще в античному мистецтві, у якому дискусія йшла навколо високих і низьких жанрів літератури. Його вивчення виявляє у кожній новій літературній епосі щораз якісь нові аспекти, нові фокуси, зокрема пов'язані з соціокультурною атмосферою певного періоду.

Питання – масовізм чи олімпійство – з усією гостротою постало і в українській літературі 20-х років минулого століття. На сторінках тогочасних журналів друкувалися твори, які апелювали до естетичних смаків народних «мас». Продукувалася література про «комуни і трактори». Проте з'явилася також значна кількість письменників елітарного ешелону, твори яких були розраховані на інтелектуального, «критичного» (У. Еко) читача, інтенції й ерудиція якого наближалися до інтенцій та ерудиції автора.

Словосполучення «висока» та «масова» літератури ототожнюються як із мистецькими, так і з соціологічними явищами. Відтак, оцінюючи їх, і самі автори, і читачі змушені